

MARC 21 ՁԵՎԱԶՍԺ. ՈՉ ԳՐՔԱՅԻՆ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱՐԴԻ ԽՆԴԻՐՆԵՐ

Բանալի բառեր՝ Marc 21 ձևաչափ, գրացուցակ, ոչ գրքային հրատարակություններ, էլեկտրոնային շտեմարաններ, ինֆորմացիոն կրիչներ, մատենագիտական գրառումներ:

Key words: Marc 21 format, catalogue, non-book publications, electronic databases, computer storage media, bibliographic records.

Յուրաքանչյուր գրադարան իրականացնում է իրեն հատուկ գործառնություններ, իսկ գրադարանավարների առաջնահերթ խնդիրն է կազմակերպել իրենց գրադարանում առկա գրականության վերաբերյալ տեղեկատվության մատչելիություն և հասանելիություն՝ ընթերցողներին լավագույնս սպասարկելու նպատակով: Ուստի՝ անհրաժեշտ է սպասարկելի դարձնել գրադարանի գրքային և ոչ գրքային հավաքածուները:

Գաղտնիք չէ, որ ներկայում խոշոր գրադարաններում կիրառվող էլեկտրոնային գրացուցակների հիմքը հանդիսանում է MARC 21 ստանդարտը (MARC / Machine Readable Cataloguing = ՄԵԸՔ / Մեքենարնթեռնելի քարտագրում), որը հայտնի է ISO 2709 “Format for Bibliographic Information Interchange on Magnetic Tape” անվանումով [International Standard ISO 2709, 1981, 3]:

Այն օգտագործվում է մատենագիտական, հեղինակային, թեմատիկ և այլ տարաբնույթ տվյալների գրառման և դասակարգման համար: Կիրառվում է բազմաքանակ ֆոնդեր ունեցող գրադարաններում՝ համահավաք գրացուցակներ ու շտեմարաններ ստեղծելու նպատակով:

Տարաբնույթ էլեկտրոնային շտեմարաններում մուտքագրվում են գրադարաններ մուտք գործած գրքերը, պարբերական հրատարակությունները, ատենախոսությունները, սեղմագրերը, ոչ գրքային հրատարակությունները, այդ թվում CD, DVD և այլ ինֆորմացիոն կրիչները՝ անկախ լեզվական պատկանելությունից:

MARC ձևաչափով մուտքագրված գրառումը կազմված է 3 մասից՝ առաջատար, գրառման բառարան և տվյալների դաշտեր [American Archivist, 1986, vol. 49, no. I, 25]: Այն հնարավորություն է ընձեռում համակարգչում մատենագիտական տվյալներ մուտքագրելու՝ դարձնելով գրառումը մատչելի և փնտրելի օգտվողների տարբեր խմբերի համար:

Ձևաչափը կազմված է 0XX - 9XX դաշտերից և a-z ենթադաշտերից [MARC 21 Bibliographic, 2006]:

Յուրաքանչյուր դաշտ ունի իր նշանակությունը: Բոլոր այն երկրների գրադարանները, որոնք իրենց գրառումները կատարում են MARC ստանդարտներին համապատասխան՝ դաշտերի և ենթադաշտերի նշանակությունը նույնն են: Արդյունքում, ստեղծվում է միասնական շտեմարան, որը բաղկացած է համապատասխան նշանակության դաշտերից:

Ոչ գրքային հրատարակությունների մուտքագրումը խնդրահարույց է մի շարք գրադարաններում, քանի որ MARC 21 ձևաչափը պահանջում է մանրամասն տեղեկություն՝ նկարագրվող նյութի մասին: Գրքային հրատարակությունների դեպքում այդ խնդիրը գրեթե լուծված է, իսկ ոչ գրքային նյութերի մուտքագրման ժամանակ առաջանում են բազմաթիվ խնդիրներ:

Այսօր գրադարանային ֆոնդերը զարգացման մեկ այլ փուլում են, որն ուղեկցվում է էլեկտրոնային միջավայրի ակտիվ ազդեցությամբ:

Հայաստանի ազգային գրադարանը հայաստանյան գրադարանների հետ միասին 2006 թվականից ձևավորում է Հայաստանում ամենամեծ էլեկտրոնային համահավաք գրացուցակը, որտեղ արտացոլվում են հայերեն, ռուսերեն, անգլերեն, գերմաներեն, ֆրանսերեն և աշխարհի այլ լեզուներով Հայաստանի գրադարաններում պահվող նյութերը:

Գրադարանային ֆոնդերում պահպանվում են հետևյալ ոչ գրքային հրատարակությունները՝ քարտեզներ, ատլասներ, պլակատներ, հրավիրատոմսեր, փոստային բացիկներ, օրացույցներ, ազդագրեր, բուկլետներ, լուսանկարներ, նկարներ, էջանիշներ, նոտաներ, կրծքանշաններ, պատվոգրեր, աֆիշներ, նամականիշներ, մետաղադրամներ, արձանիկներ, արդյունաբերական գրաֆիկա (պիտակներ, ներդիրներ), էլեկտրոնային կրիչներ (CD, DVD, ֆլեշ, միկրոֆիլմ, միկրոֆիշ, ձայներիզ, ձայնապնակ, տեսաերիզ՝ կասետային, ժապավենային նյութեր, ձկուն սկավառակներ (Floppy Disk)) և այլն:

Վերջիններիս մասին տեղեկատվությունը ընթերցող հասարակությանը հասանելի դարձնելու նպատակով դրանք ոչ միայն պետք է թվայնացվեն, այլ նաև մուտքագրվեն էլեկտրոնային շտեմարաններում: Մի շարք գրադարաններում, սակայն, ոչ գրքային հրատարակությունները մուտքագրելիս ոչ միշտ է, որ կատարվում են ըստ նյութի տեսակի համապատասխան դաշտերի և ենթադաշտերի ճիշտ ընտրություն, ինչի պատճառով նկարագրությունը դառնում է թերի կամ ոչ լիարժեք: ՀԱԳ-ում ներդրված փորձից ելնելով ցանկանում ենք նշել այն ամենակարևոր դաշտերն ու ենթադաշտերը, որոնց ճիշտ լրացնելը կլուծի մի շարք խնդիրներ:

MARC 21 ձևաչափում ամենակարևոր տեղեկատվությունը բոլոր ոչ գրքային հրատարակությունների համար տրվում են՝

- 000 դաշտում - Leader,
- 007 դաշտում - Physical Description Fixed Field - General Information,
- 008 դաշտում - Fixed Length Data Elements - General Information,
- Settings-ում՝ կարգավորումների ճիշտ ընտրություն,
- 942 դաշտի c ենթադաշտում նյութի տեսակի ճիշտ ընտրություն:

Այս դաշտերը լրացնելը բոլոր ոչ գրքային հրատարակությունների համար պարտադիր է: Յուրաքանչյուր ոչ գրքային հրատարակություն ունի իր առանձնահատկությունները և վերը նշված դաշտերից բացի լրացվում են նաև տվյալ նյութին բնորոշ այլ դաշտեր և ենթադաշտեր⁷⁰:

Ցանկացած անուն նոր մուտքագրելիս անհրաժեշտ է ճիշտ և գրագետ լրացնել յուրաքանչյուր դաշտը: Մասնավորապես առաջատար (000 - Leader) դաշտում ոչ ճիշտ ընտրված նյութի տեսակը կհանգեցնի այլ դաշտերում թերի կամ ոչ լիարժեք տվյալների մուտքագրման:

Առաջատար 000 (LDR): Հաստատուն երկարությամբ, չկրկնվող դաշտ է: Չունի ցուցիչներ (indicators): Համաձայն ISO 2709 ստանդարտի պահանջների՝ այս դաշտի երկարությունը պետք է հավասար լինի 24 նիշի: Պարունակում է տեղեկություն՝ մատենագիտական գրառման երկարության, տեսակի, մատենագիտական նկարագրության վերաբերյալ [NC Cardinal Support and Staff Education, MARC LDR and 008 Fixed Fields, 2023]:

(LDR 0-4) - Գրառման երկարությունն է, հաշվարկվում է համակարգչի կոդից և լրացվում է ավտոմատ:

(LDR 5) - Այս դաշտի միջոցով տեղեկանում ենք տվյալ գրառման հետևյալ մանրամասներին.

- a – գրառման մեջ ավելացումներ են կատարվել,
- c – խմբագրված գրառում է,
- d – ջնջվել են տվյալներ,
- n – նոր գրառում է:

(LDR 6) – Բացահայտում է գրառման տեսակը: Սա անչափ կարևոր ենթադաշտ է: Գրառման տեսակն այստեղ ընտրելուց հետո, հարկավոր է ճիշտ ընտրել նաև Settings-ը /կարգավորումները/, 942 դաշտը և Item-ում նյութի տեսակը (վերջին երեքը պետք է միատեսակ լինեն):

Ստորև նշված աղյուսակում մանրամասն ներկայացված են, թե տվյալ ենթակետը ընտրելիս ինչ կարգավորումներ պետք է ընտրել՝ ըստ նյութի տեսակի:

⁷⁰ Տե՛ս Հայաստանի ազգային գրադարան, Հայաստանի գրադարանների համահավաք գրացուցակ: MARC 21, Երևան, 2024, 53-67

Աղյուսակի բացատրություն.

1. Աղյուսակի առաջին տողում նշված են առաջատար (LDR) 000 դաշտի 6-րդ ենթադաշտի ընտրման տարբերակները՝ ըստ MARC 21 ձևաչափով էլեկտրոնային գրացուցակների (Type of Record):
 2. Երկրորդ տողում նշված է, թե գրառվող նյութի ինչ տեսակի դեպքում կարելի է ընտրել այդ ենթադաշտը:
 3. Աղյուսակի երրորդ տողում նշվում է, թե նկարագրվող նյութը տպագիր է, թե ձեռագիր, երաժշտական նյութ է, թե ոչ երաժշտական, հավաքածու է, թե ոչ:
 4. Հաջորդ տողում պարզ նկարագրված է, թե տվյալ ենթադաշտը ընտրելիս ինչ տեսակի կարգավորումներ (Settings) կարելի է ընտրել:
 5. Հինգերորդ տողում բացատրություն է ներկայացված [Հայաստանի ազգային գրադարան, Հայաստանի գրադարանների համահավաք գրացուցակ: MARC 21, Երևան, 2024, 5-7]:
- Օրինակ՝
1. Եթե մուտքագրվում է ֆիլմ, տեսանյութ՝ DVD տարբերակի կամ ֆլեշի վրա, ապա 000 դաշտի 6-րդ ենթադաշտում պետք է ընտրել g (Projected Medium), Settings-ում, 942 դաշտի c ենթադաշտում և Item-ի դաշտում պետք է ընտրել Computer Files:
 2. Եթե մուտքագրվում է ֆիլմ, տեսանյութ՝ տեսաերիզի վրա (կասետային, ժապավենային նյութեր), ապա 000 դաշտի 6-րդ ենթադաշտում պետք է ընտրել g (Projected Medium), Settings-ում, 942 դաշտի c ենթադաշտում և Item-ի դաշտում պետք է ընտրել Video Records, քանի որ կասետային, ժապավենային կրիչները համակարգչային ֆայլեր չեն:

Աղ. 1

000 դաշտի 6-րդ ենթադաշտ				
Ենթակետեր	Գրառման տեսակը	Նյութի տեսակը	Settings /կարգավորումներ/	Ֆիզիկական նկարագիր
a /Language Material/	տեքստային նյութեր	տպագիր	1.Books, 2.Continuing Resources, 3.Journals, 4. Newspapers, 5.Rare Books, 6.Dissertation, Theses	
c /Notated Music/	նոտա	տպագիր	1.Music Scores	
d /Manuscript Notated Music/	նոտա	ձեռագիր	1.Music Scores	
e /Cartographic Material/	քարտեզային նյութեր	տպագիր	1.Maps	
f /Manuscript Cartographic Material/	քարտեզային նյութեր	ձեռագիր	1.Maps	
g /Projected Medium/	Ֆիլմեր, տեսանյութեր		1.Computer Files, 2. Video Records	1. DVD, ֆլեշ, 2. տեսաերիզ /կասետային,

				Ժապավենային նյութեր/
I /Nonmusical Sound Recording/	ձայնագրություններ	ոչ երաժշտական	1.Sound Records, 2.Computer Files	1.Ձայներիզ, ձայնապնակ /կասետային նյութեր/, 2.CD, ֆլեշ
j /Musical Sound Recording/	ձայնագրություններ	երաժշտական	1.Sound Records, 2.Computer Files	1.Ձայներիզ, ձայնապնակ, կասետային նյութեր 2. CD, DVD, ֆլեշ
k /Two dimensional non Projectable Graphic/	նկարներ, գրաֆիկական պատկերներ		1.Visual Materials /ոչ գրքային հրատ. /, 2.Computer Files 3.Posters, Afisha	1. Օրացույցներ՝ նկարի տեսքով, լուսանկարներ, նկարներ, գծապատկերներ, կոլաժներ, ֆոտոնեգատիվներ, բացիկներ, ուսումնական փորագրություններ, տեխնիկական գծագրեր 2. Համակարգչային ֆայլեր՝ նկարներ, համակարգչային գրաֆիկա, թվային պատկերներ, ֆլեշ քարտեր, համակարգչային ֆոտոմեխանիկական վերարտադրումներ 3. Պլակատներ, պաստառներ, աֆիշաներ՝ նկարի կամ գրաֆիկական պատկերի տեսքով:
m /Computer File/	համակարգչային ֆայլ		1.Computer Files	Էլեկտրոնային կրիչ՝ ձկուն սկավառակ /floppy disk/

o /kit/	տարբեր տեսակի միավորների թեմատիկ հավաքածու	հավաքածու	1.Mixed Materials, 2.Computer Files, 3.Maps, 4.Visual Materials /ոչ գրքային հրատ.	1. Իրեր՝ պայուսակով, փաթեթով, առարկաների հավաքածու, 2.Ֆիլմ, փաստաթղթեր, ձայնային նյութեր և այլն՝ բոլորը միասին նույն թեմայով, կամ թվայնացված ֆայլեր, 3. թեմատիկ քարտեզների հավաքածու, 4. Ոչ գրքային նյութերի հավաքածու / ուսումնական ծրագրի փաթեթ (գրքեր, աշխատանքային տետրեր, ձեռնարկներ, վարժություններ և այլն) կամ ուսումնական թեստային փաթեթներ (թեստեր, պատասխանների թերթիկներ, նշագրման ուղեցույցներ, նշանների թերթիկներ, բացատրական ձեռնարկներ) և այլն/
p /Mixed Materials/	խառը նյութեր՝ տարբեր տեսակի միավորներ	ոչ հավաքածու	1.Mixed Materials, 2.Visual Materials /ոչ գրքային հրատ./	1.Խառը նյութերի հավաքածու, 2.ոչ գրքային հրատ. հավաքածու
r /Three-Dimensional Artifact or Naturally	առարկաներ, 3D չնախագծված գրաֆիկա		1. Mixed Materials	Ներառում է տեխնաճին առարկաներ, ինչպիսիք են մոդելները,

Accurring Object/				դիորամաները, խաղերը, արձանիկները, մեդալները, շքանշանները, քանդակները և արվեստի այլ եռաչափ գործեր, ինչպես նաև էքսպոնատներ, մեքենաներ, հագուստ, խաղալիքներ և ասեղնագործություն: Նաև ներառում է բնական ծագման առարկաներ, ինչպիսիք են մանրադիտակային նմուշները (կամ դրանց պատկերները) և դիտման համար տեղադրված այլ նմուշներ:
t /Manuscript Language Material/	տեքստային նյութեր	ձեռագիր	1.Manuscripts	

(LDR 7) - Բացահայտում է մատենագիտական գրառումն ամբողջական է, թե առանձնատիպ է (քաղվածք),

- a - մենագրության մաս է,
- b - պարբերական հրատարակության մաս է,
- c - հավաքածու է,
- d - ենթամաս է,
- i - էլեկտրոնային պաշար է,
- m - մենագրություն է,
- s - պարբերական հրատարակություն է:

LDR դաշտի մյուս ենթադաշտերը ընտրվում են՝ ինչպես գրքային նկարագրության ժամանակ:

007 - Պարունակում է տեղեկություններ ընտրված գրառման տեսակի վերաբերյալ: Առավել հաճախ է օգտագործվում ոչ գրքային հրատարակությունների ժամանակ: Ընտրել նույն գրառման տեսակը, որն ընտրել էք 006-ի 6-րդ ենթադաշտում:

008 - Մուտքագրվող նյութի նկարագրության մասին ամփոփ տեղեկությո է պարունակում: 008 դաշտում նյութի տեսակն ավտոմատ է ընտրվում, եթե 000 դաշտում տեսակը ճիշտ է նշվել:

008 դաշտում նյութի տեսակները

BKS - Գրքեր (Books), CF - համակարգչային ֆայլեր (Computer Files), CR - շարունակվող հրատարակություններ (Continuing Resources), MP - քարտեզներ (Maps), MU - երաժշտական նյութեր (Music), MX - խառը նյութեր (Mixed Materials), VM - տեսողական նյութեր (Visual Materials):

008 դաշտի 00-17 և 35-39 նշումները նույնն են նյութի բոլոր տեսակների համար, սակայն 18-34 ենթադաշտերում՝ տարբեր են:

008 դաշտի 18-34 նշումների բացատրություն.

Համակարգչային ֆայլ

- 18-21 - Սահմանված չէ
- 22 - Նշել, որ թիրախային հատվածի համար է նախատեսված
- 23 - Նշել էլեկտրոնային հրատարակություն է, թե ոչ
- 24-25 - Սահմանված չէ
- 26 - Ընտրել նկարագրվող նյութի տեսակը՝ համակարգչային խաղ է, թե ձայնային նյութ, փաստաթուղթ է, թե ինտերակտիվ մուլտիմեդիա և այլն:
- 27 - Սահմանված չէ
- 28 - Կառավարական հրապարակման տեսակն ընտրել
- 29-34 - Սահմանված չէ

Քարտեզ

- 18-21 - /ավտոմատ է ընտրվում/
- 22-23 - Պրոյեկցիա
- 24 - Սահմանված չէ
- 25 - Նշել քարտեզագրական նյութի տեսակը
- 26-27 - Սահմանված չէ
- 28 - Կառավարական հրապարակման տեսակն ընտրել
- 29 - Նյութի տեսակը, որն ընտրվում է նաև Item-ում
- 30 - Սահմանված չէ
- 31 - Նշել բովանդակությունը, եթե առկա է
- 32 - Սահմանված չէ
- 33-34 - Նշել հատուկ ձևաչափի առանձնահատկությունները

Երաժշտական

- 18-19 - /ավտոմատ է ընտրվում/
- 20 - Երաժշտության ձևաչափ /ընտրել օր.՝ դաշնամուր է, թե ձայնային ստեղծագործություն է.../
- 21 - Երաժշտական ստեղծագործության մասերն ընտրել
- 22 - Որ թիրախային հատվածի համար է նախատեսված
- 23 - Նշել նյութի տեսակը, որն ընտրվում է նաև Item-ում
- 24-29 - Ուղեկցող գործը նշել, եթե առկա է
- 30-31 - Նշել գրական տեքստ է ձայնագրությունների համար, թե ոչ

Խառը նյութեր

- 18-22 - Սահմանված չէ
- 23 - Նյութի տեսակը, որն ընտրվում է նաև Item-ում
- 24-34 - Սահմանված չէ

Տեսողական նյութեր

- 18-20 - /ավտոմատ է ընտրվում/
- 21 - Սահմանված չէ
- 22 - Որ թիրախային հատվածի համար է նախատեսված
- 23-27 - Սահմանված չէ
- 28 - Կառավարական հրապարակման տեսակն ընտրել
- 29 - Ընտրել նյութի տեսակը, որն ընտրվում է նաև Item-ում
- 30-32 - Սահմանված չէ
- 33 - Նշել տեսողական նյութի տեսակը
- 34 - Տեխնիկան:

Settings-ում, 942 դաշտի c ենթադաշտում և Item Type-ում՝ կարգավորումների ընտրության տարբերակներն են.

գրքեր (Books), համակարգչային ֆայլեր (Computer Files), շարունակվող հրատարակություններ (Continuing Resources), ատենախոսություններ, թեզեր (Dissertation, Theses),

ամսագրեր (Journals), թերթեր (Newspapers), ձեռագրեր (Manuscripts), քարտեզներ (Maps), խառը նյութեր (Mixed Materials), երաժշտական նյութեր (Music scores), պաստառներ, ազդագրեր (Posters, Afisha), հնատիպ գրքեր (Rare books), ձայնային նյութեր (Sound Records), տեսանյութեր (Video Records), տեսողական նյութեր / ոչ գրքային հրատարակություններ (Visual Materials) [Library of Congress, Marc 21 format for bibliographic data, 1999]: Այս տարբերակների ընտրության հնարավորություն են տալիս MARC 21 ձևաչափով գրառվող էլեկտրոնային գրացուցակները:

Կարգավորումների ճիշտ ընտրությունը ներկայացված է աղյուսակ 1-ում: Հոդվածում ներկայացված են այն դաշտերը, որոնք ոչ գրքային հրատարակությունների համար միատեսակ են, մնացած դաշտերը նկարագրվում են ըստ տիտղոսաթերթի և նյութի տեսակի:

Համառոտ նկարագիր.

1XX խումբ: Հիմնական դաշտեր

Հեղինակային նկարագրման դաշտ է: Պարունակում է տվյալներ նյութը պատրաստող հեղինակների, պատասխանատու կազմակերպությունների և նրանց աջակցողների մասին:

2XX խումբ: Վերնագիր, վերնագրի տեսակներ, պատասխանատուներ, հրատարակչական տվյալներ

200-ական դաշտերն արտացոլում են տիտղոսաթերթը: Բոլոր դաշտերը նշել՝ ըստ տիտղոսաթերթի:

3XX խումբ: Ֆիզիկական նկարագրիչներ

4XX խումբ: Մատենաշար

5XX խումբ: Ծանոթագրություններ և նշումներ

6XX խումբ: Առարկայական խորագրերի խումբ

7XX խումբ: Պատասխանատուներ և լրացուցիչ փնտրելու հնարավորություն

Պատասխանատուներ, փոփոխված վերնագրերի մասին տեղեկություններ:

8XX խումբ: Մատենաշար, էլեկտրոնային հասանելիություն

9XX խումբ: Տեղային օգտագործման համար է նախատեսված:

Ոչ գրքային հրատարակությունների օրինակների և համառոտ նկարագրված ոչ ընդհանրական խմբերի և դաշտերի մասին առավել մանրամասն կարելի է ծանոթանալ Հայաստանի գրադարանների համահավաք գրացուցակ. MARC 21 ուղեցույցի միջոցով [Հայաստանի գրադարանների համահավաք գրացուցակ: MARC 21, 2024]:

SUMMARY

Thus, the article presents a comprehensive overview of information on the non-book publications of the National Library of Armenia (NLA), including their processing, availability, and the types of non-book materials preserved, as well as electronic resources, both computer and non-computer files. The most important and mandatory fields for non-book publications in the MARC format are also presented.

In conclusion, it can be observed that the entry of non-book publications in electronic format presents challenges for a number of libraries. However, article demonstrates the capabilities of the MARC format for non-book publications, detailing the relevant fields and record types.

ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՑԱՆԿ

1. International Standard ISO 2709, Bern, International Organization for Standardization, 1981, 8 pp.
2. Library of Congress, Marc 21 format for bibliographic data, 1999 [Electronic Publication] URL: <https://www.loc.gov/marc/bibliographic/> 26.09.2024.
3. MARC 21 Bibliographic, 2006 [Electronic Publication] URL: <https://www.loc.gov/marc/bibliographic/bdintro.html>, 26.09.2024.
4. NC Cardinal Support and Staff Education, MARC LDR and 008 Fixed Fields, 2023 [Electronic Publication] URL: <https://nccardinalsupport.org/index.php?pg=kb.page&id=70>, 26.09.2024.
5. The American Archivist, Chicago, III., The Society of American Archivists, 1986, vol. 49, no. I, 95 pp.
6. Հայաստանի ազգային գրադարան, Հայաստանի գրադարանների համահավաք գրացուցակ: MARC 21, Երևան, 2024, 118 էջ [Էլեկտրոնային հրատարակություն] URL: <https://dspace.nla.am/items/514a961d-f7c1-4d59-8b03-9ff5ab02d9f3> 26.09.2024: